

גזר דינה של ירושלים נחתם לא בגלל כישלון בתחום שבין אדם למקום, אלא בגלל חוסר יושר בין אדם לחברו. תושביה נוקטים תחבולות מרמה עסקיות, הנושאות רווחים נאים וקשות להתחקות ולגילוי, כגון ערכוב מתכות זולות במתכת הכסף ודילול יין במים. הם היו טרודים במירוב רווחים ואדישים לסבל שהרמייה גורמת לזולת. גם המערכת הפוליטית נשחתה. פוליטיקאים השתמשו במשרתם ובהשפעתם להפקת רווח אישי. אנשים ידעו זאת, או לפחות חשדו בכך: ישעיהו אינו טוען שהוא מספק לשומעיו גילויים חדשים; הוא אינו מצפה שיופתעו. העדרן של ציפיות מצד הציבור למנהיגות טובה יותר הוא עדות בפני עצמה לשקיעה המוסרית.

זאת, אומר ישעיהו, הסכנה האמיתית: המרמה וההשחתה הפושות בחברה מכרסמות בתשתיה המוסרית, נוסכות בציבור עמדה צינית כלפי הזולת, שוסעות שסעים בין עשירים וחזקים לבין עניים וחלשים, פורמות את המרקם החברתי, וגורמות לאנשים לתהות מדוע להקריב למען הטוב המשותף כאשר דומה שכל היתר רק גורפים ממנו הנאה אישית מלוא חופניים.

אומה במצב כזה היא חולה, ונמצאת בתחילתה של שקיעה. ישעיהו ראה, וביטא בעוצמה קמאית ובבהירות אכזרית, דבר יסודי מכך: שלפעמים הדת (המאורגנת) איננה הפתרון אלא חלק מהבעיה. תמיד מפתה, אפילו אומה של מונותאיסטים, לגלוש לחשיבה מאגית: להאמין שנוכל לכפר על חטאינו או על חטאי החברה אם נרבה לפקוד את המקדש, נקריב קורבנות ונפגין את אדיקותנו לעיני כול. מעטים הדברים המכעיסים את ה' יותר מכך, אומר ישעיהו:

"למה לי רב זבחיכם?", יאמר ה'... "כי תבאו לראות פני, מי בקש זאת מידכם, רמס חצרי? לא תוסיפו

על רווח ועל רווח

בכל הספרות הדתית העולמית כולה, מעטות הן הפרשיות הלוהבות יותר מן הפרק הראשון בספר ישעיהו, חזונו הגדול שנתן לשבת שלפני תשעה באב, שבה אנו קוראים אותו כהפטרה, את כינויה. נבואה זו אינה רק יהלום ספרותי. היא גם מבטאת אחת מן האמיתות הנבואיות הגדולות: שחברה אינה יכולה לשגשג בלי יושר וצדק. זוהי נבואה לדורות - ולדורנו לא כל שכן.

חז"ל אמרו שכאשר מסתלק יהודי מן העולם ועומד בשערי העולם הבא הוא נשאל שלוש שאלות. הראשונה היא דתית-קונבנציונלית באופייה ("קבעת עיתים לתורה?"), ומייד אחריה באה השאלה "נשאת ונתת באמונה?", כלומר האם עשית את עסקיך ביושר.¹ תמיד תהיתי מניין הביטחון של חז"ל לגבי ההתרחשויות שמעבר למסך המוות. ככלות הכול, המוות הוא "אֶרֶץ לֹא-נֹדֶעַת, שְׁמֶפֶל בְּאֵיהָ לֹא שָׁב עוֹד הֶלֶךְ".² התשובה, כך נראה לי, נמצאת בנבואה זו של ישעיהו:

אֵיכָה הִיְתָה לְזוֹנָה קְרִיָּה נְאֻמָּה! מִלֵּאֲתֵי מִשְׁפָּט, צֶדֶק יִלִּין בָּהּ - וְעֵתָה מְרֻצָּחִים! כִּסְפָּךְ הִיָּה לְסִיגִים, סִבְאָךְ מִחֹל בְּמִים. שְׂרִיף סוֹרְרִים וְחִבְרֵי גִנְבִים, כָּלוּ אֶהָב שְׁחָד וְדֹרֶף שְׁלֹמֹנִים. יְתוֹם לֹא יִשְׁפֹּט, וְרֵיב אֶלְמָנָה לֹא יָבוֹא אֲלֵיהֶם (ישעיהו א, כא-כג).

הָבִיא מִנַּחַת שָׁוָא! קִטְרֶת תּוֹעֵבָה הִיא לִי... לֹא אוֹכֵל
אֶזֶן וְעֵצָה. חֲדָשִׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שְׁנָאָה נִפְשִׁי, הָיוּ עָלַי
לְטָרַח: נִלְאִיתִי נֶשָׂא. וּבִפְרָשְׁכֶם כְּפִיכֶם, אֲעֲלִים עֵינֵי
מִמֶּנּוּ; גַּם כִּי תִרְפוּ תִפְלֶה אֵינֶנִּי שִׁמְעֵ. יְדִיכֶם דָּמִים
מְלֹאוֹ" (ישעיהו א, יא-טו).

המושחתים, לא רק שהם מאמינים שהם יכולים לשטות בבני אדם
זולתם - הם מאמינים שגם באלוהים הם יכולים לשטות. אמות
המידה המוסריות מתחילות להתערער בעסקים, בכספים, במסחר
ובפוליטיקה, וסוג של שיגעון קולקטיבי אוהז בציבור. חז"ל אמרו
כי "אדם בהול על ממון", כלומר הכסף גורם לנו להתפרע.
האנשים משכנעים את עצמם שהם מנהלים חיים מקסימים,
שהמזל איתם, ושהם לא ייכשלו ולא יתגלו. הם אפילו מאמינים
שאפשר לשחד את אלוהים שיעלים עין. אך סופו של הבלון הזה
להתפוצץ, והאנשים הראויים פחות מכולם לסבול הם בדרך כלל
אלה הנושאים במרב הסבל.

טיעונו של ישעיהו נבואי ואמוני, אבל את השלכותיו
לגבי הכלכלה והפוליטיקה של זמננו אפשר לנסח גם במונחים
חילוניים. כלכלת השוק היא מפעל מוסרי, וכך היא מוכרחה
להיות. אחרת, סופה להיכשל.

בקרב קוראים שטחיים של אדם סמית, נביא הסחר החופשי,
רווחת ההבנה שכלכלת השוק אינה תלויה במוסר כלל. "לא
מרצונם הטוב של הקצב, מבשל השכר או האופה אנו מצפים
לקבל את ארוחתנו, אלא מדאגתם לאינטרסים שלהם", כתב
סמית. גדולתה של מערכת השוק טמונה בכך שהיא הופכת את
האינטרס האישי לטוב המשותף, באמצעות מה שסמית כינה

באורח כמעט מיסטי "יד נעלמה". למוסר אין חלק בכך. הוא
לא נחוצ.

זו קריאה שגויה של סמית, הוגה מוסרי אשר לצד 'על עושר
העמים' חיבר את 'תאוריה של הרגשות המוסריים'. אבל זו גם
קריאה שגויה של הכלכלה. הדבר הובהר כעבור כמאתיים שנה
בפרדוקס שנתגלה ב"דילמת האסיר" הידועה מתורת המשחקים.
על קצה המזלג: דילמת האסיר מציעה תרחיש שבו שני אנשים
נעצרים ונחקרים בנפרד כחשודים בפשע אחד. כל אחד מהם
יכול לבחור בין שתוקה, הודאה, או הפללת העציר השני. תוצאת
החלטתו של כל אחד תלויה במה שיעשה במקביל העציר השני,
אך הוא אינו יכול לדעת אותה מראש או להשפיע עליה. נמצא
שכאשר דילמת האסיר חוזרת פעמים רבות (כמו בשוק האמיתי:
בהחלטות שאנו מקבלים מדי יום), אם שני העצירים יפעלו בכל
פעם בצורה רציונלית למען האינטרס האישי, התוצאה תהיה
רעה לשניהם. הדבר מפריך לכאורה את ההבטחה הבסיסית של
כלכלת השוק, שהדאגה לאינטרס האישי מובילה לטוב המשותף

אך יש מסלול אחד שבו יכולים העצירים לפעול בצורה
רציונלית ובכל זאת להינצל מחומרת הדין. זה יקרה, כך נמצא
בהדמיות המחשב, אם שניהם יימצאו שוב ושוב באותו מצב. הם
יבינו לבסוף שהחלטות אנוכיות פוגעות בשניהם. הם לומדים
לשתף פעולה זה עם זה, וזה קורה רק אם בוטחים זה בזה, והאמון
הזה, מצידו, נרכש רק כאשר כל אחד מהם רואה שמשנהו פעל
ביושר.

במילים אחרות, כלכלת השוק תלויה במידות מוסריות
שהשוק עצמו איננו מייצר, ואשר השוק אף עלול לערער. שכן

השוק נסוב על רדיפת הרוח, ואם אנחנו יכולים להרוויח על חשבון אחרים, כי אז המרדף אחר הרוח יוליך תחילה למעשי מרמה ("פִּסְפֵּךְ הִיָּה לְסִיגִים, סְבֹאךָ מְהוּל בְּמַיִם"), ואז לאובדן האמון, ולבסוף לקריסת השוק עצמו.

דוגמה קלאסית לכך אירעה אחרי המפולת הפיננסית ב-2008. עד המפולת, לאורך כעשור שנים, פעלו בנקים רבים בדרכים מפוקפקות, ובראשן משכנתאות הסאב־פְּרִיִּים והֶסְחָרֶת הסיכונים באמצעות מכשירים פיננסיים מסובכים כל כך שגם הבנקאים עצמם הודו לאחר מעשה שלא הבינו לגמרי. הם המשיכו לאשר את ההשקעות והמכשירים הללו ולא שעו לאזהרתו של וורן באפט ב-2002 כי משכנתאות הסאב־פְּרִיִּים הן "מכשירים להרס פיננסי המוני". התוצאה הייתה המפולת. אבל לא היא הייתה המקור לשפל/מיתון שבא אחריה. הוא קרה מפני שהבנקים כבר לא נתנו אמון זה בזה. האשראי כבר לא היה זמין בקלות, וכך הואטה הכלכלה במדינה אחר מדינה.

מילת המפתח, אצל ישעיהו ובמימרת חז"ל שראינו, היא "אמונה", במובנה העברי הקדום: אמון ונאמנות. ישעיהו, בהפטרות השבת, משתמש פעמיים בביטוי "קריה נאמנה". ומשום כך אמרו חכמינו שבגן עדן נישאל אם נשאנו ונתנו באמונה. כלכלת השוק תלויה באמון. באין אמון נוצרת תלות בחוזים, עורכי דין, אסדרה ורשויות פיקוח – ובמקביל מתרבות השערוריות והמפולות, שהרי התחכום של עוקפי החוקים עולה תמיד על התחכום של אוכפי החוקים. הרשות הרגולטורית הבטוחה היחידה שישנה היא המצפון, קולו של אלוהים בתוך לב האדם, האוסר עלינו לעשות את הרע גם אם אנחנו יודעים שלא ניתפס.

אזהרתו של ישעיהו אקטואלית כיום כפי שהייתה לפני אלפיים ושבע-מאות שנה. כשהמוסר נעדר, ואת הכלכלה והפוליטיקה מניע רק האינטרס האישי, האמון מתערער והמרקם החברתי מתפורר. כך החלה שקיעתן של כל המעצמות הגדולות, בלי יוצאת מן הכלל. בטווח הארוך, הניסיון ההיסטורי מלמד שיציבות מושגת בבניית אמון ולא ברדיפת מימון.

סביב שולחן שבת

1. האם קרה לכם שאי־יושר של אדם אחד השפיע על קבוצה או צוות בהשתתפותכם?
2. כשאף אחד לא רואה, מה עוזר לכם להחליט מה טוב ומה רע?
3. באיזה מנהיג יש לכם אמון? בזכות מה?

1 שבת לא ע"א.

2 ויליאם שייקספיר, המלט, מערכה שלישית, תמונה ראשונה (במונולוג "להיות או לא להיות"). בתוך אברהם שלונסקי, תרגומים משירת העולם: מחזות: שקספיר, תל־אביב: ספריית פועלים ומפעלי נייר חדרה, תשל"ב, עמ' 81.